

O. Zapletniuk, PhD in History
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

FEATURES OF CHANGES OF AKHENATEN'S TITULARY

The article examines the royal titulary of Amenhotep IV (Akhenaten), the Egyptian Pharaoh of the 18th Dynasty, from the 1st to the 12th years of his reign and its reflection of the religious preference of the young king and his role in the new solar cult of Aten. The author illustrates the transformation of the king's official titles during the all stages of his religious reform and points out to the meaning of the new titulary's epithets of Amenhotep IV and queen Nefertiti. The author analyses the reasons of king's rejection of many popular traditional titles of Egyptian pharaoh. Much attention is given to the interpretation and explanation of the meanings of some king's titles, that demonstrated the political and religious course of Amenhotep IV.

The author comes to the conclusion that Amenhotep IV carried out the first steps of his future reform during the first two years of his reign. Despite the fact that at the beginning of the reign the king's titulary continued to include traditional titles, Pharaoh used the epithets: "Unique for Ra", "Living in Truth", which emphasized his exceptional role in the cult of the solar disk. Amenhotep IV also rejected the titles that were related to the expansion of the borders of the Egyptian state.

Then Amenhotep IV changed his own name in favor of the god Aten, and it was an official announcement of the king's support of the new solar cult of Aten in opposition to the traditional cult of Amun. The transformation of the pharaoh's title usually reflected political and religious reality at every stage of the development of the Egyptian state. The new Amenhotep IV's titulary was aimed to demonstrate the reduction of the role of the king as a historical player in the favor of the king as a historical god.

Keywords: Egypt, Akhenaten, religious reform, king's titulary, the solar cult.

УДК 1 (091) (477-25)

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.136.1.06>

Л. Кушинська, канд. іст. наук, доц.

Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого, Київ

СВІТСЬКА ДЕРЖАВА ЯК НАДБАННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ПОЛЕМІКИ ТА НАУКОВИХ ДИСКУСІЙ

Присвячено процесу перетворення релігійного характеру держави на світський тип і чинникам, що сприяли такій еволюції. Подано авторське бачення світської держави та ролі університетської традиції полеміки та наукових дискусій у її формуванні.

Ключові слова: світська держава, університетська традиція, полеміка, наукова дискусія, реформація, гуманісти, антиклерикалізм.

Постановка проблеми. Наразі важко переоцінити значення світського типу держави в системі сучасних відносин. Середньовічна доба (усі її етапи) була часом становлення конкурентного європейського суспільства, пов'язаного віковими економічними, ідеологічними, династичними та культурними зв'язками. Протистояння світської та церковної влади, що завершилося перемогою останньої, було одним із чинників такого становлення. А університетська традиція полеміки та дискусій не лише сприяла популяризації знання та науки, але й формувала критичне ставлення до першоджерел, учень, авторитетів, зрештою – самої дійсності. Сучасні держави також поділяються на конкурентні та всі інші, безвідносно до того, який історичний шлях народу довелось пройти, які випробування та виклики подолати. Відтак, важливо розуміти досвід ментально близької Центральної та Західної Європи задля подальшої розбудови вітчизняного конкурентного суспільства й усвідомлювати роль університетської освіти та науковців у цьому процесі.

Подібна проблематика перебуває на зламі історії та політології тож, тією чи іншою мірою, досліджується фахівцями зазначених напрямів. Серед учених, що торкаються тематики світської держави, політологи О. Бабкіна, В. Горбатенко, І. Курас, історики М. Барг, Ж. ле Гофф, Ф. Бродель, К. Ліванцев, В. Любашенко та ін.

Метою статті є доведення шляхом міждисциплінарного дослідження важливості університетської традиції полеміки та наукових дискусій як вирішального чинника становлення світського типу держави.

Світська держава – це не лише ставлення в державі до релігії. Це нове бачення її ролі в суспільстві та тип взаємодії з ним, роздуми над поліпшенням суспільного добробуту й інший формат взаємовідносин із церквою та релігійними організаціями, а також право на існування будь-якої культурної, ідеологічної чи іншої альтернативи. Зрештою, світська держава – це перемога раціоналізму над агностицизмом. Формуванню світського типу держави передували об'єктивні передумови, серед

яких традиція університетської полеміки та наукових дискусій є однією з визначальних. Чому саме вони? Загальновідомо, систему не можна зламати, вона лише еволюціонує. Роль знання відома з доісторичних часів, вочевидь, духовенство, як освічена категорія населення, добре розуміло закон заповнення порожнечі, тож працювало на випередження. Це видно вже з того, як сумлінно збирались у Латеранському палаці давні рукописи, сувої, архіви – усе те, що надалі становитиме основу Ватиканської бібліотеки. Понтифіки, такі як папа Боніфаї VIII (1235–1303), Климент V (1249–1334), Іоанн XXII (1249–1334), Григорій XI (1336–1378), Миколай V (1447–1455), Сикст IV (1471–1484) збагачували її фонди й ініціювали нові пошуки.

Формування світської держави тривало з різною динамікою в окремих історичних регіонах Європи. Піонерами були північний та північно-західний регіони, які, увібравши кращі досягнення культурного Сходу й античності, створили світський тип держави на противагу релігійній. Співвідношення світської та духовної влади є яскравою ілюстрацією філософського закону єдності та боротьби протилежностей. Упродовж усіх етапів середньовіччя релігія лишалась панівною формою ідеології, тож не дивно, що служителі культу зуміли забезпечити собі впливове становище у європейському суспільстві. Варто уваги те, що відтоді, як із IV ст. християнство, за влучним виразом М. Барга, із форми протесту пригноблених й обездолених та віри утискуваної й переслідуваної перетворилось в офіційно визнаний культ, воно вже було не лише релігією. Воно одразу постало як система моральних, правових і релігійних норм, що сприймаються як обов'язкові й охороняються та забезпечуються складною ієрархічною системою церковного кліру. А сама церква постає як ієрархічно організований інститут, що функціонує в панівній системі владарювання й авторитету [1].

Католицька церква зуміла стати об'єднавчим чинником у Західній та Центральній Європі, принаймні, до по-

чатку Реформації. Вирішальну роль відігравали служители культури й у легітимізації державної влади – до XVI ст. монарх не міг посісти престол без благословення папи, адже об'єктивною реальністю була нормативність канонічного права. Ватикан зумів монополізувати освіту: перші вищі навчальні заклади отримували свій статус університетів завдяки папській буллі. Католицька церква володіла третиною земельних ресурсів у Європі, могла собі дозволити ініціювати та благословляти війни і бути арбітром у монархічних суперечках за спадкові землі.

Переможний мирський шлях починається із XIV ст., часу похваллення міжуніверситетських диспутів, полеміки та дискусій, що сприяли поширенню ідей індивідуалізму та раціоналізму. Вони підготували надійне підґрунтя для подальшого поширення реформаційних ідей, а ті, у свою чергу, сприяли національно-визвольним рухам початку XVI ст., що поклали початок національним церквам, а потім і національним державам (Нідерланди в ході національно-визвольної антиіспанської війни вже у 1581 виборили незалежність). Отож саме світська держава реалізує сучасне поняття "національний суверенітет", хоча теоретично про такий у середньовіччі не згадувалось. Боротьба світської та церковної влади, що врешті вирішилась на користь першої, призвела до виникнення національних держав у наступному, XVII ст.

Серед служителів церкви було немало тих, хто сам сприяв розвитку науки й університетської традиції. Такими були папа Інокентій IV, який заснував Ватиканську бібліотеку та звільнив від податків студентів і професорів Сієнського університету у середині XIII ст.; папа Григорій XIII, що відкрив Григоріанський університет і Германську колегію, ініціював окремих зал картографії, заснував Ватиканську обсерваторію, дослідження в якій дозволили провести календарну реформу. Також відомими прихильниками науки й мистецтва були папа Олександр VII (1655–1776), який ініціював будівництво колон, папа Климент IX (1667–1669), відомий лібертист, що сприяв будівництву театру.

Університетський формат освіти також виник з ініціативи та благословення папства. Єпископські кафедральні школи давали ґрунтовнішу освіту, аніж звичайні церковно-приходські. Статус університету в західноєвропейських країнах надавався навчальному закладу папською буллою. Однак уже в XIII ст. позначилася тенденція відходу від цієї практики. Спочатку Неапольський університет проводив навчання без папської булли, а потім, із поширенням у XVI ст. Реформації, без ватиканського документу почали засновуватися та надавати освіту новіші лютеранські університети.

У комерціалізованій практичній Європі завжди існував суспільний запит на освіту, що гарантувала небідне існування та поважний соціальний статус. Сама по собі освіта може бути суто констатацією фактів чи накопиченням наукових відкриттів, але коли виникає полеміка, то освіта виходить за межі схоластики та відкриває нові перспективи критичного мислення. Відтак, від самого початку зародження середньовічної наукової думки, у надрах полеміки та диспутів науковців, підривалася релігійна основа самої освіти. Апелюючи до раціонального пізнання, на протигагу релігійному, учені полемізували між собою або ж піддавали обґрунтованій критиці відомі раніше вчення. Раціональному переосмисленню піддавались ідеї та концепції навіть провідних античних учених, авторитет яких був безсумнівним. Наукова полеміка та критичний тип мислення стали фундаментом світського характеру освіти й науки, а потім і культури.

Варто уваги, що релігійна дискусія богословів доби раннього середньовіччя також відіграла свою роль – вона відкрила шлях до переосмислення непорушних постулатів, або ж спричинялась до публікації доказів існування того, що, згідно з ранньосередньовічною кон-

цепцією, у принципі, цього не потребує, а загалом започаткувала традицію обміну думками, обґрунтованої полеміки. Як зазначає відмий французький медієвіст Жак Ле Гофф, спір, конфлікт між язичницькою культурою та духом християнства пройшов повз усю ранньохристиянську, усю середньовічну літературу, і, нарешті, повз безліч робіт пізніших істориків, що присвячені середньовічній цивілізації [3, с. 106].

Концепцією співвідношення світської та духовної влади переймалися провідні мислителі всіх етапів Середньовіччя, що є показовим. Починаючи з його раннього етапу, коли праці античних філософів ще не вважались настільки віддаленими, а сам перехід відбувався у хронологічних межах античного суспільства, і закінчуючи британським полемістом Джоном Вікліфом, праці якого були в основі антиклерикального руху. Уже сам факт того, наскільки глибоко хвилювала проблема співвідношення духовного та раціонального освічених сучасників свідчить про те, що фундаментальні концептуальні основи церковного віровчення піддавались сумніву задовго до їхньої критики Рене Декартом у Новий час.

Згідно з концепцією Аврелія Августина, церква оголошувалася хранительницею Божої благодаті та єдиною істинною посередницею між Богом і людьми. Його робота "Про град Божий" творилася за непростих умов руйнування Риму, тож перші її частини були відповіддю на розгубленість покоління внаслідок падіння вічного міста й невизначеності подальшого шляху, тотальний песимізм. Мислитель обґрунтовує вищість церкви щодо держави та природне протистояння земного/грішного граду, уособленого світською владою, та церковно-духовного граду, уособленого служителями католицького культуру.

Перша спроба примирити віру з розумом ("вірую, щоб розуміти"), тобто, логічно довести існування Бога, була здійснена англійським єпископом Ансельмом Кентерберійським в XI ст. Його відомий сучасник, французький богослов П'єр Абеляр, зосередився на розумі у прийнятті й обґрунтуванні релігійних догм ("розумію, щоб вірити"). Після чого у XIII ст. богослов Фома Аквінський, погодившись, що можливе часткове обґрунтування віри за допомогою розуму, приймає свої знамениті п'ять доказів існування Бога.

Знаковою подією стало виникнення власне вищої університетської європейської освіти, чому сприяв сам її стандарт – уже на першому етапі студенти мали оволодіти мистецтвом слова; риторика та діалектика готували блискучих майстрів промови й уміння вести дискусію. Логіка спонукала до обґрунтованості думок та пошуку нових шляхів пізнання. Основними формами університетського навчання були лекція та диспут, які з часом еволюціонували в таке унікальне явище, як міжуніверситетський диспут і публічна наукова полеміка вчених.

Найстаріший у Європі навчальний заклад зі статусом університету – Болонський – було утворено з цілком практичною метою – вивчати римське цивільне право, з його механізмами врегулювання майнових питань, що надалі стало базисом розбудови правничих систем континентальних країн. Програму освіти також запозичили у карфагенського риторика Марціана Капелі, який на початку V ст. визначив сім вільних мистецтв у поемі "Шлюб Меркурія і Філології" [3, с. 108]. Популярною була робота тлумачів римського права, глосаторів, потім – їхніх наступників, постглосаторів. А зважаючи, що не менш затребуваним було дослідження й учення про державно-політичний устрій, то можна стверджувати, що давньоримська антична політико-правова та культурна спадщина відіграла одну з головних, якщо не вирішальних, ролей у становленні та розбудові європейських держав.

Починаючи з XII ст., кількість університетів невпинно збільшувалася. Навчальні заклади вільних міст відріз-

нялися своєрідним статусом і вільнодумством. Рівною мірою затребуваними були гуманітарні та точні науки. Вищі навчальні заклади були не лише науковими лабораторіями і філософськими осередками для освічених людей, але й трибуною передових думок того часу, зухвалість яких була потужним двигуном науки всупереч церковній схоластиці [8, с. 150–151].

Відомі діячі, здобувши університетську освіту, дозволяли собі роздуми про існуючий лад, його позитиви та вади. З часом їх думки оформлювались в обґрунтовану критику як монополії церкви, так і недосконалості існуючої політичної системи. Так, відомий італійський поет і правник Джакопоне да Тоді вже у 1268 р. виступав проти папи Боніфация VIII, за що був відлучений від церкви і ув'язнений. Або ж, навпаки, озвучувалися думки щодо нагальних питань, як-от Фома Аквінський за допомогою "Quaestiones disputae" (диспутаційних питань) міркує про істину, про чесноти, про безсмертя душі. Під час публічних філософських диспутів формувалася відповідний їх стиль, культура доведення й обґрунтування.

На зламі XV–XVI ст., з об'єктивних причин, як-от Великі географічні відкриття, що збагатили скарбниці європейських монархів, посилюється інтерес до співвідношення світської та духовної влади. Правителі воліли концептуального обґрунтування їх незалежності від папського престолу; у переважній більшості європейських країн уже існували власні університети, тож мислителі почали працювати в завданому напрямі. У цьому контексті важливо зазначити, що у Великій Британії це питання постало на порядку денному на два століття раніше й оформилось в антиклерикальний рух. Вочевидь вирішальну роль відіграв озвучений школою англів географічний чинник – віддаленість островів від Ватикану. Відомий британський полеміст-схоласт, професор Оксфордського університету Джон Вікліф у XIV ст., замислюючись над співвідношенням церковної та світської влади, межею владних повноважень монархів і служителів церкви, написав трактати "Про божественну владу" та "Про світську владу" 1378 р. У творих учений проводить ідею вищості світської влади, зокрема йдеться про право монархів карати кліриків, що грішать, позбавляти їх можливості збагачення.

Зважаючи на те, що Джон Вікліф був професором давнього Оксфордського університету та мав достатньо прихильників серед студентства й освіченої еліти, його було викликано на диспут у собор Святого Павла. Спроба не закінчилася вдало – правник був блискучим оратором і знався на своїй справі. Продемонструвавши досконале знання Святого писання, як належить богослову і раціональну логіку, що відрізняє просто вченого від юриста, полеміст поставив під сумнів компетентність Лондонського єпископа Вільяма Кортні, причому настільки вміло, що судді змушені були зупинити полеміку. Коли ж через рік було оприлюднено папські булли з наказом заарештувати Вікліфа та провести розслідування, на його захист піднялась університетська еліта та друзі при королівському дворі. Усі наступні спроби також були марними, а сам учений розпочав обґрунтовану критику католицького віровчення та посвяченної практики. Приблизно в цей самий час поширюються ідеї соціальної рівності богослова Джона Болла, знаходячи собі чимало прихильників.

У континентальній Європі питання співвідношення влади та суспільства яскраво описав італієць Нікколо Мак'явеллі у своєму творі-трактаті "Принцепс", що перекладають як "Державець" [4]. На нашу думку, переклад зазначеної назви твору дещо втрачає його суть – адже саме поняття "принцепс" походить з римського права й не має аналогів ні з погляду свого становлення, ні правової регламентації. Це те, до чого природним шляхом еволюціонувало ранньодержавне римське сус-

пільство. Міркуючи про кращий тип держави, автор аналізує відомі на той час форми правління та володарювання. Ідеалом державного правління, на думку Мак'явеллі, є лише світський принципат, за якого б духовна влада не превалювала над монаршою. Щодо співвідношення духовної та світської влади, як видно із твору, автор або критично ставиться до першої, або іронізує.

Зважаючи, що трактат укладено на початку знакової XVI ст. та присвячено герцогу Урбінському і сеньйору Флорентійської республіки Лоренцо Медічі Пишному, синові П'єро Медічі, можна припустити, що автор проводить паралелі з вищезазначеною еволюцією римського суспільства та могутністю централізованої світської влади. Нікколо Мак'явеллі, вочевидь, добре усвідомлював кризу духовної влади, що мала місце на зламі XV–XVI ст., і, відповідно, подає свої думки щодо характеристик світського правителя. Насамперед, його влада має бути конкурентною, а сам монарх наділений вагомими чеснотами, як-от сила та войовничість, добре ім'я, щедрість, як ознака незалежності. При цьому Мак'явеллі розглядає користь більш вагомою, ніж добродійність. Однією з головних чеснот правителя автор вважає пильність та увагу, аби не втратити цю владу, причому володарю не обов'язково мати всі ці згадані чесноти, але обов'язково треба поводитись так, ніби він їх має. Зразком ідеального правителя на думку автора є Септимій Север, римський імператор, який, власне, і здійснив практичний перехід від принципату до домінанту, скасувавши остаточні явища народного представництва [4, с. 448].

Подібним питанням присвятив свої дослідження відомий французький мислитель Жан Боден, який вважає державу вищим надбанням людства та цивілізації. У Парижі дослідник зближується із групою "Політики", що відстоювала сильну королівську владу, а також віротерпимість. Свої переконання він формулює у фундаментальній праці "Шість книг про державу", у яких міркує про досконалий тип держави. Виокремлюючи монархію, аристократію та демократію, перевагу надає монархії, причому не виборній, а саме спадковій.

Університетська полеміка сприяла поширенню ідей провідних мислителів і була тим спонукальним чинником, завдяки якому релігійна державна система поступово та невпинно еволюціонувала в напрямі до світської. До цього долучались інші чинники, зокрема винахід друкарського станка в середині XV ст., внаслідок чого друковані видання стали більш доступними. Це не лише пожвавило полеміку й наукові контакти, але й відкрило можливості друкувати памфлети, сатиру й інші твори прикладного характеру. Ще більшої популярності набували відомі із XIII ст. іронічні короткі оповідання, знані в Німеччині у формі шванку, у Франції – фабліо [5, с. 18–19]. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що саме XIII ст. вважається переломним, адже папою Інокентієм III було запроваджено трибунал католицької церкви – інквізицію [7, с. 414].

Пародійний жанр вносив різноманіття в монотонність середньовічного життя. Ці фактично народні твори у доступній та жартівливій формі, окрім іншого, висміювали численні, досить очевидні вади церковників, суддів, решти осіб, наділених повноваженнями. Зверталась увага на їхнє лицемірство, жадібність, користолюбство, розпусту. Із XVI ст. поширились епіграми. З часом сатиричні твори перетворилися на важливий чинник міської культури, що зрештою і стала лоном культури світської. Досить швидко формується окрема верства професійних видавців, серед яких також чимало освічених людей свого часу, як-от Йоганн Фробен, зусиллями якого було видано праці отців церкви, а також Еразма Роттердамського.

Наука рухалась уперед і знання лишалося тим, що надає владу та могутність. У XVI ст. модно було підкреслити свою освіченість, як-от увіковічити себе на своєму творінні, зобразивши з вимірними приладами, як це зробили архітектори на Бернському кафедральному соборі. Із XVI ст. поновлюється інтерес до питань війни та миру, що закладає концептуальні підвалини міжнародного права. Професор цивільного права Оксфордського університету Альберіко Джентілі закладає основи міжнародного публічного права. Відомий італійський фізик і математик Джироламо Кардано один із перших у XVI ст. опублікував невідомий раніше математичний метод розв'язання рівнянь третього і четвертого ступенів. Унікальність наукового винаходу спричинилася до спору за авторство з іншим математиком, лектором з Венеції Нікколо Тарталья, який незалежно винайшов свій метод. Тяжбі поклав край лише науковий диспут 1548 р.

Надзвичайна популярність освіти та знання сприяла формуванню нового типу світської культури, що жевріла у надрах релігійних держав. Освічені митці, володіючи теоретичними та практичними знанням в галузі точних наук, прагнули передати їх нащадкам. Вони писали наукові трактати, що свідчили про глибокі наукові пізнання й обізнаність авторів із предметом описання, працями античних попередників, їхнє теоретичне переосмислення. Відомі такі твори Альбрехта Дюрера, як "Керівництво до вимірювання за допомогою циркуля та лінійки", "Настави до укріплення міст, замків, фортець", "Чотири книги про пропорції", "Книга про живопис".

Наукові дискусії зламу XV–XVI ст. похвалювали міжстудійські контакти в середовищі науковців, філософів, богословів та всіх небайдужих до проблематики земного і божественного, матерії та духу, їхнього співвідношення. Відомі мислителі та гуманісти, як-от Еразм Роттердамський, Іоанн Рейхлін, Конрад Муциан Руф, Ульріх фон Гуттен, Крот Рубіан, Іонас Юстус були гуманістами, що не лише критикували церковну ієрархію та необмежені повноваження кліриків, але й ворожу політику щодо поширення знання та її ідеологів [9, с. 40–41]. На початку XVI ст. у Німеччині між прихильниками й опонентами відомого німецького філософа й гуманіста Іоанна Рейхліна розгорнулася дискусія, що розпочалась як звичайний літературний диспут – більш відомий як Рейхлінівський спір. Її динаміка з часом за-свідчила, що, по-перше, гуманістичне вчення має впливових опонентів, по-друге, невігластво населення є надійною опорою будь-якої узурпації, по-третє, точку неповернення до старого формату релігійного правління вже пройдено, принаймні, у західноєвропейському регіоні.

Сама суть спору є яскравою ілюстрацією протистояння гуманізму, що передбачає право на власні переконання, з одного боку, й обскурантизму, який базується на суворій доктрині і не передбачає альтернативної думки. Після того, як опонент Іоанна Рейхліна, хрещений єврей Іоанн Пфефферкорн залучив домініканський орден та кельнських богословів в особі богословського факультету Кельнського університету, полеміка вийшла за межі суто літературного диспуту, до обговорення приєдналися численні представники освіченої європейської еліти. Поляризація середньовічного освіченого суспільства стала очевидною і показовою в цьому контексті була позиція правителів. Окремі з них, як-от імператор Максиміліан, розуміли можливість звільнення від папської опіки; інші ж, як Людовик XII та Карл I Іспанський, дотримувалися старої схеми, намагаючись заручитися підтримкою Ватикану задля подальших переваг. Подальші суперечки і спроба притягти мислителя до суду були зупинені наказом папи, що свідчило про кризу церковної юрисдикції.

Полемічною відповіддю прихильників Іоанна Рейхліна на невдалу щодо нього спробу судового прова-

дження була збірка сатири "Листи темних людей", що були написані "вульгарною латинською мовою" начебто від імені невідомих людей низького статусу [6]. Подальша дискусія засвідчує, що опонентами гуманістів також були освічені особистості, професори, ті, хто розпочинав освіту пізнанням риторики, не порушував канону дискусії. Зокрема, відомий професор теології Кельнського університету й опонент гуманістів Ортуїн Грацій гідно відстоював власну позицію в полеміці з авторами твору, не опускаючись до популярних дотепів.

Таким чином, гуманісти не протистояли церковному віровченню, а намагались очистити його від пізніших нашарувань і постанов вселенських соборів. Рациональне мислення було тим, що відрізняло середньовічного селянина Західної Європи від його далекого східноєвропейського сусіда. Саме критичне ставлення до дійсності було предтечею реформації, ґрунт для якої був підготовлений попередніми двома століттями закріплення університетської освіти, поширення наукових дискусій, що популяризували рацію як таке.

Зважаючи на те, що вищезазначений Рейхлінівський спір фактично був предтечею діяльності ідеолога реформації Мартіна Лютера, успіх його ідей можна було прогнозувати. У полемічному стилі були написані й Лютерівські тези, що містили оскарження церковних настанов (заякування тощо), риторичні питання про стан церкви, актуальні питання сьогодення. Та був важливий чинник, що дозволив Мартіну Лютеру набути популярності – німецьке суспільство було готове до сприйняття його тез. Рациональні бюргери та практичні селяни, освічена інтелігенція і навіть курфюрст демонстрували своє незадоволення папською політикою і не продаж індульгенцій було головною причиною цього. На момент виходу його праці "ідея оволоділа масами", а самі тези були завершальним акордом. Німецьке суспільство у процесі ринкових відносин фактично вже набуло світського формату та світське германське бюргерство не бажало ділитися статками з католицьким Ватиканом.

Перекладені німецькою мовою тези набувають значного розголосу в суспільстві, його підтримують не лише освічені вільнодумці, як-от Ульріх фон Гуттен, Філіп Меланхтон, а навіть курфюрст Фрідріх Мудрий. Тож, ні папська булла понтифіка Лева X про відлучення Мартіна Лютера від церкви, ані едикт про спалення усіх його друкованих праць, виданий новообраним імператором Карлом V не досягли своєї мети, ба навпаки – лише додали популярності реформатору. В багатьох містах Європи, зокрема у Льежі, Кельні, Майнці у Лютера лишається багато прихильників. У відповідь на спалення його книжок студентство Віттенберга спалює католицькі книжки і серед них "Кодекс канонічного права", що свідчить про втрату позицій католицької церкви. Перекладаючи Біблію німецькою мовою, Лютер наближає церковне віровчення до загальнонародного розуміння. Жодна літературна праця в ті часи не мала такого попиту, як Біблія Лютера.

Відтак із другої чверті XVI ст. у Європі протестантизм захоплює уми освіченої частини європейського населення. Політичний чинник також відіграє свою роль – у раціональній Європі правителі вміли зробити вигідний вибір. З'являються протестантські міста – Женева, Берн, Базель, Цюрих, Санкт-Галлен. Протестантизм (у своїх численних різновидах) закріплювався або в Північній Європі, що логічно – така була доволі віддаленою від Ватикану й історично не мала такої романизації, як інші регіони, або ж, за іронією, у найближчій до Італії щойноствореній Гельвеції, більш відомій як Швейцарська конфедерація. Північний протестантизм був одним із чинників національної ідентичності скандинавських північних країн, що послужило їх самовизначенню й утворенню їхніх національних держав.

Таким чином, перемога формату світської держави за доби середньовіччя була закономірним наслідком багатьох чинників, серед яких саме університетська традиція полеміки та диспуту відіграла вирішальну роль із таких причин:

- Відчутною була римська культурно-правова та духовна спадщина, що органічно перейшла як константа освіченості та шляхетності в середньовічне суспільство. Європейці запозичили формат освіти з часів пізнього Риму (пізньої імперії), письмову кодифікацію права, швидко кодифікували своє звичаєве право, хоча й записували збірники з помилками, "вульгарною латинською мовою". Варто також пам'ятати, що антична спадщина свого часу була збагачена науковими надбаннями з Індії, арабських країн тощо.

- Полеміка стала об'єктивною реальністю, починаючи з доби раннього середньовіччя, коли відомі богослови обґрунтовували основні постулати християнського віровчення, а варварські королівства не поспішали приймати все на віру. Подальші міжуніверситетські диспути підірвали авторитет католицької церкви та її служителів.

- Сам формат освіти, що мав практичне спрямування, передбачав критичне мислення та відповідне ставлення до дійсності. Освіченість у Європі, що стала нормою в XVI ст., поступово поширюється на всі верстви населення. Зокрема на тих, що не бажали лишатися осторонь комерціалізації, яка огорнула Західну Європу внаслідок розширення колоніальної торгівлі.

- Для освіченого бюргерства були доступними та зрозумілими брошури-памфлети сатиричного змісту, на кшталт німецького шванку, що висміюють вади служителів церкви й інших осіб, наділених владою та повноваженнями. Іронічно-саркастичне ставлення до церковного кліру підірвало віру в їхню непогрішимість й оскривало їх "вищість" щодо вірян.

- Варте уваги те, що існували європейські країни, які уникли тотальної романізації (скандинавські королівства), а також ті, щодо яких подальша романізація та ватиканський вплив були обмеженими з об'єктивних географічних причин, як-от Велика Британія. У таких освіта та раціональне мислення стали нормою, а національна ідея – єдиним чинником.

- За умови поширення університетської освіти поживали міжуніверситетські контакти та дискусії, що популяризували критичний тип мислення, що, врешті, і призвів до усвідомлення переваги світської держави як національного вільного вибору. Зауважимо, що йшлося саме про національну державу, богослужіння національною мовою та повагу до власної національно-культурної спадщини.

Як свідчить історія, завадити зазначеним тенденціям не могла ні католицька церква з її необмеженими повноваженнями, ані монархи, носії світської влади. І парадокс полягає в тому, що ця традиція, поширена у Середньовічній Європі, чомусь непопулярна в сучасній Україні, яка засвідчила свій євроінтеграційний вектор. Навіть під час оприлюднення наукових робіт наукова дискусія відсутня як така, хоча лише вона і є двигуном справжньої науки та конкурентності нації. З огляду на

це досить перспективними є подальші наукові розвідки із зазначеної проблематики, аж до внесення змін у чинне законодавство. Традиція, започаткована в Середньовіччі, лишається чинною і понині – критична маса наукових досліджень, урешті, впливає на провідні уми, удосконалюючи суспільство загалом.

Наразі більшість європейських країн є такими, що, пройшовши століття випробувань, поєднали в собі кращі надбання світської та духовної сфери. Лишилися і такі, що мають офіційну релігію, також є лише світські, де церква офіційно відокремлена від держави, та більшість дотримуються політики віротерпимості, що зародилась у високому середньовіччі й наразі є одним з індикаторів правової держави. Католицька церква та її служителі виправдали шлях апостолів християнства і під час обох світових війн, і під час червоного терору в Україні й інших випробувань. Наразі це впливова організація, суб'єкт міжнародних правовідносин, відома не лише як Папський престол, але як і миротворець та гуманіст.

Світська держава засвідчила свою життєздатність, а віротерпимість та адекватне розуміння постулатів християнського віровчення наразі є міцною основою європейського формату відносин.

Список використаних джерел:

1. Барг М.А. Эпохи и идеи. Становление историзма / М.А. Барг. – М.: Мысль, 1987. – 352 с.
2. Барг М.А. Великая английская революция в портретах ее деятелей / М.А. Барг. – М.: Мысль, 1991. – 397 с.
3. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / пер. с франц.; общ. ред. Ю.Л. Бессмертного; послесл. А.Я. Гуревича. – М.: Изд. группа Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – 376 с.
4. Мак'явеллі Нікколо. Флорентійські хроніки; Державець / Н. Мак'явеллі; пер. з італ. А. Перепаді. – Х.: ТОВ "Будинок друку", 2013. – 472 с.
5. Новелла епохи Возрождения / сост., предисл., примеч. Б.Б. Бунич-Ремизова. – К.: Политиздат Украины, 1990. – 479 с.
6. Письма темных людей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://klio.tsu.ru/obscurus1.htm>.
7. Рассел Бертран. История западной философии: в 3 кн. / подгот. текста В.В. Целищева. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1997. – 815 с.
8. Фрэнсис Бэкон. История правления короля Генриха VII / Фрэнсис Бэкон; пер. с англ. В.Р. Рокитянского, Н.А. Федорова, А.Э. Яврумяна; ст. и общ. ред. М.А. Барга. – М.: Изд-во "Наука", 1990. – 324 с.
9. Эразм Роттердамский и его время / отв. ред. Л.С. Чиколіни. – М.: Наука, 1989. – 280 с.

References

1. BARG, M.A. (1987) Epochs and ideas. Stanovlenie istorizma. Moscow: Mysl'.
2. BARG, M.A. (1991) Velikaya anglijskaya revoliucija v portretax eyo deyatelej. Moscow: Mysl'.
3. LE GOFF, J.H. (1992) Civilizacija srednevekovogo Zapada. Moscow: Izdatel'skaya gruppa Progress, Progress-Akademija.
4. MAKIAVELLI NIKKOLLO. (2013) Florentiiski khroniky; Derzhavets. Kharkiv: TOV "Budynok druku".
5. BUNNICH-REMIZOVA, V.B. (ed.) (1990) Novella epochi Vozrozhdeniya. Kiev: Politizdat Ukrainy.
6. ANON (N.d.) Pis'ma temnyx ludej [Online]. Available from: <http://klio.tsu.ru/obscurus1.htm>
7. RASSEL BERTRAN. (1997) Istoriya zapadnoj filosofii. In 3 vols. Novosibirsk: Izd-vo Novosibirskogo universiteta.
8. FRENIS BEKON. (1990) Istoriya pravleniya korolya Genrixa VII. Moscow: Nauka.
9. CHIKOLINI, L.S. (ed.) (1989) Erasm Rotterdamskij i ego vremena. Moscow: Nauka.

Надійшла до редколегії 17.12.2017

L.A. Kushinska, PhD in History, Associate Prof.

Kyiv National I.K. Karpenko-Kary Theatre, Cinema and Television University, Kyiv, Ukraine

SECULAR STATE AS AN ASSET OF THE MEDIEVAL UNIVERSITY TRADITIONS OF POLEMICS AND SCIENTIFIC DISCUSSIONS

The article is devoted to the transformation of the religious character of the state into a secular type and factors of such evolution. The author's vision of secular state and the role of the university tradition of polemics and scientific discussions in its formation are presented.

Key words: secular state, university tradition, polemics, scientific discussion, reformation, humanists, anti-clericalism.